

mutlak şekilde itaat etmelidir. Bu hususlar şeriatla sûfiyye öğretileri arasında bir çatışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dinin emir ve yasakları konusunda ısrarlı olan Nakşibendiyye ve Kâdiriyye gibi tarikatlara mensup sûfiyye ile muhalifleri arasındaki mücadeleler yüzünden ibâhiyyeye meyledenler “şeriatısız sûfiler” diye anılmıştır. Dinî kurallara bağlı kalan sûfilere göre Kalenderîler ile Bektaşîler bu gruba dahildir (bk. GÂLİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 79-80; *Ferheng-i Fûrûzanfer*, İsfahan 1373, s. 11-14; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 25, 29, 32, 41-42, 61-62, 70-71, 78; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 5-6, 11-14, 22; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 55-59; Ebû Halef el-Kummî, *Kitâbü'l-Maḳālât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahrân 1963, s. 32, 34, 41-42, 56, 59-62, 83-84, 100-101; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 245, 257-260, 266-269, 279-281; İsferyâinî, *et-Tebsîr* (Hût), s. 135-136; Nâsir-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. M. De-bîr-i Siyâkî), Tahrân 1369, s. 147-148; Gazzâlî, *Ḥamâkatü ehli'l-İbâha* (nşr. Otto Pretzl), München 1933, s. 8-16; Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ri-câl* (nşr. Hasan Mustafavî), Meşhed 1969, II, 577-578; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 129, 136, 154; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Kahire 1340, s. 389-395; Fahrreddin er-Râzî, *İ'tikâdât* (Neşşâr), s. 74; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtîniyye*, s. 10, 21, 24-25, 66; M. Cevâd Meşkûr, *Mevsû'atü'l-fırakü'l-İslâmiyye* (trc. Ali Hâşim), Beyrut 1415/1995, s. 235-236, 401-402; Seyyid Sâdık-ı Gûherin, *Şerh-i İstîlâhât-ı Taşavvuf* (baskı yeri ve tarihi yok), (İntişârât-ı Züvvâr), I, 27-28; İbrahim Agâh Çubukçu, “Gazzâlî'ye Göre İbâhîlik”, *ÂCİFD*, V/1-4 (1958), s. 165-172; a.mlf., “İbâhîlik ve Batî-nîlik”, a.e., XVIII (1970), s. 67-70; W. Madelung – M. G. S. Hodgson, “İbâha”, *El²* (İng.), III, 662-663; Hüseyin Lâseyî, “İbâhiyye”, *DMBİ*, II, 301-304; Hamid Algar, “Ebâhiya (Ebâhatiya)”, *Elr.*, VII, 653-654; Mustafa Öz, “Cennâbî, Ebû Saîd”, *DİA*, VII, 371.

HASAN ONAT

İBÂK

(bk. ÂBIK).

İBÂNE

(bk. BEYNÖNET; TALÂK).

el-İBÂNE

(الإبانة)

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin
(ö. 324/935-36)
kelâma dair eseri.

Tam adı *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne* olan eseri İbnü'n-Nedîm *Kitâbü't-Tebyîn 'an uşûli'd-dîn* şeklinde kaydetmektedir. *el-İbâne*'nin, Eş'arî'nin Mu'tezile mezhebinden ayrılışının hemen ardından veya

hayatının son günlerinde kaleme alınmış olabileceği ileri sürülmüştür. Eser üzerinde ciddi bir çalışma yapan Fevkiyye Hüseyin Mahmûd'un isabetli görünen kanaatine göre kitap, Eş'arî'nin Ehl-i sünnet mezhebine intisap edişinin bir göstergesi olarak bu intisabın ilk günlerinde yazılmış olmalıdır (*el-İbâne*, neşredenin girişi, s. 78, 90-91). Bazı kaynaklarda Eş'arî'nin *el-İbâne*'yi Hanbelî âlimi Berbehârî'ye takdim ettiği, ancak onun Selef temayülüne çok yakın olan bu eseri bile tasvip etmediği kaydedilirse de (İbn Ebû Ya'lâ, II, 18; İbn Asâkir, s. 391-392; Hasan b. Ali el-Ahvâzî, s. 157-159) Fevkiyye Hüseyin, söz konusu iddia ile bağlantılı görünen bazı olayların Eş'arî'ye ait hayat çizgisiyle bağdaşmadığını söyleyerek bunu asılsız kabul eder (*el-İbâne*, neşredenin girişi, s. 90).

Düzenli bir iç sisteme sahip olmayan *el-İbâne*'nin Fevkiyye Hüseyin neşrindeki bölümlere göz önünde bulundurulduğu takdirde giriş kısmından sonra iki fasıldan oluşan bir mukaddime ile on dört bölüme (bab), bu bölümlerin de alt başlıklara ayrıldığı görülür. Mukaddimenin ilk faslında sünnete bağlılığın önemi vurgulandıktan sonra Mu'tezile ile Kaderiyye'nin çeşitli gruplarına ait görüşler ele alınarak eleştirilir, ikinci faslında ise Selef ulemâsının aynı konulardaki kanaatleri dile getirilir.

Eserin birinci bölümü rûyetullah'a tahsis edilmiş olup burada Allah'ın cennette görüleceğini kabul etmeyen Mu'tezile eleştirilmektedir. Halku'l-Kur'an konusunun işlendiği iki, üç ve dördüncü bölümlerde Kur'an-ı Kerîm'in kadîm (gayri mahlûk) olduğu hususu bazı âyetlere dayanılarak ispat edilmekte ve özellikle Cehmiyye ile Mu'tezile'nin bu husustaki görüşleri reddedilmektedir. Ardından Selefîyye'ye mensup bazı âlimlerin konuyla ilgili görüşleri aktarıldıktan sonra Kur'an'ın okunmasının bile mahlûk olamayacağını kanıtlanmasına çalışılmaktadır. Eserin beşinci ve altıncı bölümleri, naslarda sabit olmakla beraber zâhirî mânaları itibarıyla yaratılmışlık özelliği taşıdıkları için Allah'a nisbet edilmeleri sakıncalı görünen “istivâ, nüzûl, mecî, ityân, vecih, ayn, yed” gibi haberî sıfatlara ayrılmıştır. Eş'arî'ye göre bu tür naslarda teşbih ve tevil diye ifade edilebilecek iki yöntem de isabetsiz olup en sağlıklı yol söz konusu sıfatları aynen kabul etmek, bunların mahiyet ve keyfiyet açısından yaratıkların sıfatlarından farklı olduğuna inanmaktır.

el-İbâne'nin yedinci bölümünde ağırlıklı olarak ilim sıfatı üzerinde durulmak-

tadır. Daha sonra Mu'tezile ile Sünî kelâmcılar arasında önemli bir tartışma konusu haline gelen sübûtî sıfatların müstakil birer kavram (anlam) olarak düşünülmesi meselesini ilim sıfatı örneği üzerinde aydınlatmaya çalışan müellife göre Cehmiyye, Mu'tezile ve Harûriyye'nin asıl amacı Allah'ın bütün sıfatlarını inkâr etmektir. Ancak bu gruplar, müslüman yönetimlerin tepkisinden korktukları için bu tür konularda dolaylı ifadeler kullanmaya mecbur kalmışlar ve kelime yapısı açısından sıfat olan “âlim”i Allah'a nisbet etmeyi benimsemişler, fakat bunun kökünü oluşturan “ilim” sıfatını inkâr etmişlerdir. Eserin bu bölümü, “sem” ve “basar” sıfatlarının zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilen “ilim”den bağımsız kavramlar olduklarını ifade eden bir kısım sona ermektedir.

Eserin sekiz, dokuz ve onuncu bölümleri kader konularına ayrılmıştır. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî burada, Mu'tezile'ye ait “Allah'ın irade sıfatının hâdis oluşu ve mükelleflerin işledikleri kötü fiilleri kapsamayışı” şeklindeki fikirlerini çürütme-ye çalıştıktan sonra dokuzuncu bölümde kader problemini ilgilendiren kudret-i ilâhiyyenin kapsamı, lutuf, kâfirin dinî gerçeklere karşı duyarsız hale getirilişi (hatm, tab'-ı kalb), ecel ve rızık, hidâyet ve dalâlet gibi konulara ilişkin görüşlerinden dolayı Mu'tezile'yi eleştirmiş, ardından kaderle ilgili olarak rivayet edilen bazı hadisleri nakledip onlara karşı eleştirilerini sürdürmüştür.

el-İbâne'nin on bir, on iki ve on üçüncü bölümlerinde Mu'tezile'nin sahasını daralttığı şefaât ile varlığını kabul etmediği havz ve kabir azabı konularına temas edilmiştir. Eserin son bölümünde ise Ehl-i sünnet ile Şîî grupları arasında önemli bir tartışma alanı oluşturan devlet başkanlığı (imâmet) meselesi ele alınarak önce bazı âyetlerin dolaylı muhtevaları ve ayrıca ashabın fiilî ittifakıyla Hz. Ebû Bekir'in, ardından diğer üç halifenin hilâfetinin meşrû olduğu ispat edilmiş ve ashabın tamamı hakkında iyi niyetli ve saygılı olmanın gereği üzerinde durulmuştur.

Son dönem araştırmacılarından bazıları bugün elde bulunan *el-İbâne*'nin bütün bölümlerinin Eş'arî'ye ait olamayacağı, özellikle onun Ahmed b. Hanbel'e bağlılığını ifade eden ve mukaddimenin ikinci faslını oluşturan kısmın sonraki bir menşubu tarafından eserine eklenmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır (*el-İbâne*, neşredenin girişi, s. 74-76). Ancak eserin mukaddimesi ve bölümlerin muh-

tevası, ayrıca *Maḳālât*'ta hadis ve sünnet ehlince tesbit edilip kendisinin de benimsediğini söylediği inanç esaslarıyla (I, 290-297) karşılaştırıldığı takdirde yukarıdaki iddianın isabetsiz olduğu ortaya çıkar.

el-İbâne'nin giriş kısmı ile mukaddimesi, İbn Asâkir'in M. Zâhid Kevserî'nin katkılarıyla neşredilen (Dımaşk 1347) *Teb-yînü kezîbî'l-müfterî* adlı eseri içinde yer almıştır (s. 152-163). *el-İbâne*'ni Haydarâbâd'da yapılan ilk baskısında (1321? [Matbaatü meclisi dâireti'l-maâri-fi'n-Nizâmiyye]) esere, Muhammed İnâyet Ali el-Haydarâbâdî tarafından kaleme alınmış iki zeyille (*Đamînetü Kitâbî'l-İbâne*, s. 97-121; *Đamînetün uhrâ li-Kitâbî'l-İbâne*, s. 129-187) baskı sırasında bunların arasına yerleştirilen, Ebû'l-Kâsim Abdülmelik b. İsâ b. Derbâs'a ait *Risâle fi'z-zeb 'an Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (s. 122-128) adlı bir başka risâle eklenmiştir. Muhammed İnâyet'in risâleleri, Ebû Hanîfe'nin Kur'an'ın mahlûk oluşunu benimsediği yolunda *el-İbâne*'de yer alan (s. 90-91) ifadeler hakkındadır. Müellif bu ifadelerin Eş'arî'ye nisbet edilemeyeceğini, ayrıca aynı eserde, Ebû Hanîfe'nin Müricide'n olduğu yolunda işaretler bulunduğú tarzındaki iddiaların asılsız sayılması gerektiğini ispata çalışır. Abdülme-

lik b. İsâ'nın risâlesi Eş'arî'nin temel âkî-
dik kitabının *el-İbâne*'den ibaret olduğu-
nu, bu eserin muhtevası ile bağdaşma-
yan telakkilerin ona nisbet edilemeyece-
ğini ifade etmektedir. *el-İbâne*'nin Ka-
hire'de yapılan baskılarından başka (ts.
[Matbaatü'l-Münîriyye], 1348, 1349, 1965,
1987) Haydarâbâd (1322), Medine (1395/
1975 [el-Câmiatü'l-İslâmiyye], 1409/1989;
ts. [el-Mektebetü's-Selefiyye]) ve Riyad (3.
bs., 1400) baskıları da vardır. Eserin Fev-
kiyye Hüseyin Mahmûd tarafından ger-
çekleştirilen ilmî neşrinde (Kahire 1397/
1977, 1407/1987) İskenderiye (el-Mektebe-
tü'l-belediyye, nr. 381 2/3), Ezher (Mecâmî,
nr. 904), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüpha-
nesi (Revan Köşkü, nr. 510) ve Dârü'l-kü-
tübî'l-Mısıriyye'de (Akaid-Teymûr, nr. 107)
bulunan nüshalar esas alınmıştır. *el-İbâ-
ne*'nin, hadis tahrîclerini ve tahkikini Ab-
dülkâdir el-Arnaût'un yaptığı bir neşriyle
(Dimaşk - Beyrut 1401/1981) Beşîr Uyûn
(Beyrut 1401/1981) ve Abbas Sabbâğ (Bey-
rut 1414/1994) tarafından gerçekleştirilen
neşirleri de bulunmaktadır.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye yönelttiği tenkitlerle tanınan Hasan b. Ali el-Ahvâzî'nin *Meşâlibü İbn Ebî Bîsr [el-Eş'arî]* adlı eserinde (bk. bibl.) *el-İbâne* ile ilgili bazı eleştirilere rastlanmaktadır (meselâ bk. s. 157, 159). Ahvâzî'nin bu tenkitleri diğer

eleştirileri gibi İbn Asâkir tarafından *Teb-yînü kezîbî'l-müfterî*'de cevaplandırılmıştır (s. 388, 389, 391, 392).

Şarkiyatçıların da ilgisini çekmiş olan *el-İbâne*'nin İngilizce tercümesi, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve fikirleriyle ilgili geniş bir mukaddime (s. 1-42) ve önemli notlar ilâvesiyle Walter C. Klein tarafından yapılmıştır (*Al-İbānah 'An Uşûl Ad-Diyānah. The Elucidation of Islām's Foundation*, New Haven - Connecticut 1940 → New York 1967). William Thomson, "Al-Ash'arî and His al-İbānah" başlıklı makalesinde (*The Muslim World*, XXXII [1942], s. 242-260) bu tercümeyi değerlendirmiştir. W. Klein *el-İbâne*'nin giriş bölümünün W. Spittin tarafından Almanca'ya, A. F. Mehren tarafından Fransızca'ya çevrildiğini haber vermektedir (*The Elucidation*, s. 43). Richard J. McCarthy'nin *The Theology of al-Ash'arî* (Beyrut 1953), Michel Allard'ın *Le probleme des attributs divins* (Beyrut 1965) adlı eserlerinde de *el-İbâne* ile ilgili bazı önemli değerlendirmeler ve alıntılar bulunmaktadır. Eser, Emrullah Yüksel tarafından lisans tezi çerçevesinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Kitābü'l-İbâne Tercümesi*, 1966, AÜ İlahiyat Fak.). Vehbî Süleyman Gâveci, *el-İbâne*'nin Eş'arî'ye aidiyeti konusunu *Naẓra 'İlmîyye fî nisbeti Kitābi'l-İbâne cemî'ih ile'l-imâmi'l-celil nâsırı's-sünne Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı eserinde incelemektedir (Beyrut 1409/1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Eṣ'arī, *el-lbâne* (Fevkiyye), neşredenin girişi, s. 35, 74-80, 88-89, 90-91, 134-187, 187-192; a.e.: *The Elucidation of Islām's Foundation* (trc. W. C. Klein), New York 1967, s. 43; a.m.f., *Ma-kālāt* (Ritter), I, 290-297; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 231; İbn Ebû Ya'lâ, *Ṭabakāt-ü'l-Hanâlik*, II, 18; Hasan b. Ali el-Ahvâzî, *Meşâilüb İbn Ebî Bişr [el-Eṣ'arî]* (nşr. M. Allard, *BEÖ*, XXII [1970] içinde), s. 150-165; İbn Asâkir, *Tabyînü kezibî'l-müfteri*, s. 28, 117-118, 152-163, 171, 388, 389, 391-392; Brockelmann, *GAL*, I, 208; *Suppl.*, I, 346; I. Goldziher, *el-Aḳide ve's-şer'ia fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1959, s. 122-124; Sezgin, *GAS*, I, 603-604; M. Allard, *Le probleme des attributs divins*, Beyrut 1965, s. 51-53, 250-285; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1971, I, 515-518; William Thomson, "al-Aṣḥarî and His al-İbânah (A Discussion and Critique of W. C. Klein's Translation of Al-Aṣḥarî's Al-İbânah 'an Usûl ad-Diyânah)", *MW*, XXXII/3 (1942), s. 242-260; R. M. Frank, "Elements in the Development of the Teaching of Al-Aṣḥarî", *Le Muséon*, CIV/1-2 (1991), s. 141-190; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahvâzî, Hasan b. Ali", *DİA*, II, 194; Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", a.e., V, 477.

EMRULLAH YÜKSEL

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-İbâne* adlı eserinin ilk iki sayfası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 510)

[illegible][illegible]